

Валерій Цибульський

Рівне (Україна)

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКИЙ ДОГОВІР У ПРАЦЯХ М. ГРУШЕВСЬКОГО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Автор ставить за мету здійснити історіографічний аналіз праць М. Грушевського, присвячених добі Б. Хмельницького, і в першу чергу – українсько-московському договору, прослідкувати еволюцію поглядів видатного історика і вплив на його оцінки і висновки політичних і соціально-економічних процесів, що відбувалися в Україні. В наукових дослідженнях вченого можна виділити три періоди: перший відноситься до кінця XIX – поч. XX ст., другий – 1917–1918 рр., третій – 20-ті – поч. 30-х рр.

Щодо першого періоду, то серед праць видатного історика нашу увагу привертає у першу чергу його стаття «Хмельницький і Хмельниччина» (1898 р.). Вона є досить важливою, оскільки ідеї, висловлені у ній, послужили основою, від якої М. Грушевський відштовхувався в наступних працях, доповнював чи вносив зміни, відмовляючись від деяких попередніх тверджень, висновків і оцінок. У статті він наголошує на зацікавленості Московської держави в союзі з Україною, оскільки була реальною загрозою створення «страшної коаліції» – Польщі, України й Криму.

М. Грушевський вважає, що Москва уявляла собі союз з Україною у формі приєднання «під руку московського царя», а Б. Хмельницький – «може бути, що ніяк». Серед помилок гетьмана під час переговорів у Переяславі він виділяє такі, як прохання надіслати до Києва та інших міст воєвод з військом, а також – «щоб цар збирав на себе доходи». Відмову В. Бутурліна присягнути від імені царя вчений пояснює тим, що тут зустрілися два політичні світогляди: козацький (конституційний) і московський (автократичний).

У наступних працях («Двісті п'ятдесят літ» – 1904 р., «Очерк истории украинского народа» – 1904 р., «Богданові роковини» – 1907 р., «Ілюстрована історія України» – 1911 р.) М. Грушевський доповнює і вносить зміни щодо перебігу подій в Переяславі. Він стверджує, що гетьман розглядав союз з Московією як тимчасовий. Його метою було «втягнути Москву в війну з Польщею» і він не надавав великого значення словам, а лише «речам». Дуже скоро Б. Хмельницький розчарувався в союзі з Московією і, як зазначає дослідник, «розрив висів у повітрі». Та смерть гетьмана відвернула цей розрив, «залишивши вузол, зав'язаний ним, нерозв'язаним».

Серед праць, написаних в добу Української революції, коли М. Грушевський змушений був поєднувати наукову діяльність з державно-політичною, виділяється його робота «Переяславська умова України з Московією 1654 року» (1917 р.). У ній він наголошує, що українсько-московський договір не можна розглядати з позицій сучасного міжнародного чи державного права. Вчений звертає увагу, що усна домовленість гетьмана з послами в Переяславі була скріплена царським словом, «переказаним Бутурліним». Про це нагадує Б. Хмельницький і в грамоті до царя, і в листах, надісланих до Москви, своїм послам.

М. Грушевський приходять до висновку, що гетьманський уряд не прийняв до виконання ті пункти, які розходилися з умовами в Переяславі. «Московські статті» і «Жалувана грамота» не були ні проголошені в Україні, ні опубліковані. Україна зберігала значні права і після об'єднання з Московією, а її автономія мала конституційний характер, ґрунтувалась на договорі і «всякі спори про те, як саме назвати сю форму сполучення, в якій стояла Україна до Москви, являються властиво спорами про слова».

В «Історії України-Руси» (Т. 9, ч. 2 – 1931 р.) Переяславська угода зайняла чільне місце. У ній М. Грушевський фактично підвів підсумок багаторічній праці над проблемами українсько-російських стосунків в добу Гетьманщини.

Вчений заперечив повідомлення В. Бутурліна про «велику силу» народу в Переяславі, висловив сумнів щодо кількості осіб (127338 чол.), що присягали царю без поіменних списків. «23 стат-

ті», з якими козацьке посольство вирушило 17 лютого 1654 року до Москви, М. Грушевський називає петицією. У ній ні слова немає ні про царських воевод у містах, ні про виплату податків.

М. Грушевський підкреслює, що під слово В. Бутурліна про надання військової допомоги проти Польщі і збереження усіх прав і вольностей українського народу, гетьман із старшиною склали присягу, а потім присягли військо, шляхта, духовенство і міщани. Гетьман вважав своїм обов'язком здобути від царя підтвердження їхніх прав і свобод. Це й було зроблено протягом півроку і разом з усною умовою в Переяславі створило те, що тепер «зветься Переяславською умовою».

Список основних джерел та літератури:

1. Грушевський М. Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз / М. Грушевський // ЗНТШ. – Львів, 1898.
2. Грушевський М. Двісті п'ятдесят літ / М. Грушевський // Літ.-наук. вісник. – 1904. – Т. XXV. – Кн. IV.
3. Грушевський М. Переяславська умова України з Москвою 1654 року / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
4. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. 9. – Кн. 2. – К., 1931.
5. Ясь О. Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби (початок XIX – кінець 80-х років XX століття) / О. Ясь // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). – К., 2003.